

УДК 821.133.1(6)-1.09

Ірина Сатиго

ФЕНОМЕН ІНШОМОВНОСТІ В АРТИКУЛЯЦІЇ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ (з досвіду африканського поета Леопольда Седара Сенгора)

Аналізуються можливі причини іншомовності у творчості сенегальського письменника Леопольда Сенгора, приклад якого певним чином ілюструє розвиток франкомовної літератури, спадкоємиці колоніалізму. Йдеться про вплив домінуючої мови на перспективи розвитку літератури на мультикультурних теренах.

Ключові слова: колоніальна література, африканські літератури, Леопольд Сенгор, еволює, франкомовний, іншомовність, ідентичність, індивідуалізм, колективізм, асиміляція, дуалізм.

Вивчення так званої постколоніальної літератури набуває дедалі більшого значення. Це певною мірою спровоковане переосмисленням поняття „колоніальна література”. Так, Т. Самойо підкреслює, що „світова література не є більше європейською, але вона показує свою залежність саме з постколоніальними штудіями <...>, культурними пошуками, космополітичними дослідженнями” [11, с. 291]. В цьому контексті набуває актуальності дослідження колоніальних літератур, особливістю яких є своєрідна маркованість міжкультурними зв’язками. Відтак, образ франкомовної колоніальної літератури, на думку Ж.-М. Мура, покликаний відтворювати „ситуацію, де співіснують різні символічні світи, один з яких був прийнятий за основу” [10, с. 319]. Ми спостерігаємо приклад, коли чужемовність відіграє важливішу роль, ніж рідна мова автора.

Одним із найяскравіших зразків феномена літератури на тлі іншомовності був і залишається Леопольд Седар Сенгор (1906-2001). Його ім’я тривалий час лунало у літературних, культурних і політичних колах. Автор численних поетичних збірок, серед яких „Сутінкові пісні”, „Ноктюрни” і „Елегії”, антології нової негритянської та малагасійської франкомовної поезії, багатьох статей і, нарешті, власного світобачення, що претендувало на звання філософії, яскравий приклад культурної алотропії (термін О.В. Червінської) в кількох її проявах: соціально-культурному та етно-лінгвістичному, президент своєї країни і один із найвідоміших громадян чужої. Суперечливість постаті Леопольда Сенгора проявляється насамперед у його чужемовності, оскільки африканська тематика його творів призначалася французькій аудиторії. Цей парадокс характерний для

багатьох представників африканської літератури. „Ми пишемо французькою, але не по-французьки”, – зауважував Малек Хаддад [9].

Такий мовний дуалізм можна пояснити тим, що до визвольної боротьби, розпочатої в різних африканських країнах приблизно із середини 50-х років минулого століття, мовами освіти, адміністрації і культури були англійська, французька і португальська. Зрозуміло, не можна недооцінювати роль європейського втручання у внутрішні справи континенту, адже розвитком інфраструктури і наданням освіти він завдячує саме „цивілізованому світу”. Проте це робилося не так з альтруїстичних переконань, скільки з бажання мати кваліфікованих робітників, оскільки „старший брат” ще з часів работорговлі цінував в „молодшому” саме робочу силу [1]. Лише з моменту офіційної заборони рабства білі люди подивилися на чорних дещо по-новому.

На початку ХХ століття уявлення про Африку були досить однобічними: крокодили, носороги, Девід Лівінгстон продирається крізь хащі із загоном вірних африканців. Чорні танцівниці в кабаре були обвішані бананами, а їх сценічні костюми значно відрізнялися від національних. Сприйняття європейця вражали вирвані з контексту звичаї і традиції: наприклад, посвята у воїни-гепарди, коли від претендента вимагалось з’їсти печінку ворога, або поховання предків у глиняній підлозі хижини, тому що шанування мертвих родичів у деяких племен передбачає ходіння по їх кістках. Відтак, „цивілізована” людина дистанціювалася від дійсного африканського колориту. На фоні подібних хибних та доволі архаїзованих уявлень з’являється титанічна фігура Леопольда Сенгора, напочатку звичайного студента, що приїхав із Жоала, маленького містечка в Сенегалі, в Париж.

Леопольд Седар Сенгор мав аристократичне африканське походження. У своїх спогадах він напише, що пишався своїм батьком, адже сам король Кумба Ндофен Діуф, останній правитель країни Сін, привітав його під час відвідин їхнього селища [6]. Окрім того, Сенгор був католиком, отримав відповідне виховання, освіту і міг претендувати на щось у метрополії (цей парадокс навіть не став на заваді під час його перебування на посту президента мусульманської держави).

Визнаючи значну роль французької мови в своєму житті, Леопольд Сенгор жодного разу не ідентифікував себе французом. Проте, у своїй промові „Французька мова, мова культури” він роз’яснив свою позицію щодо мови колонізаторів: „Що являє для мене, чорношкірого письменника, вживання французької мови? Питання варте ширшої відповіді, оскільки тут звертаються до Поета і оскільки я визначив негро-африканські мови „поетичними мовами”. Відповідаючи, я повторюю незаперечний аргумент. Я мислю французькою; я краще висловлююся по-французьки, ніж рідною мовою” [13]. Парадоксально, що розпочав свою промову Сенгор із прославлення Негритюда, філософії, яку він сповідував все життя. Дакарська публіка, зокрема білі та „еволює”, цього від Сенгора не очікувала. Ніхто не сподівався, що він проголосить повернення до

витоків через екзальтацію франкомовного панування. Річ у тім, що він чітко розрізняв першу і другу рідні мови. Волоф – емоційна, у ній набагато більше синонімів, ніж у французькій. Де європейські мови користуються перифразами, волоф має власні слова. Натомість, синтаксис французької мови більш лаконічний та логічний: наступниця грецької та латини, це мова дискурсу, що ставить кожне слово на своє місце, мова логічного мислення, на відміну від волоф, „синтаксис якої, здавалося б, створений для емоційного вислову” [там само]. Але, – пояснював Сенгор, – мова волоф не є мовою ООН. Поет не раз аргументував свою прихильність до французької також політичними цілями. Це було актуальним для всіх інших чорношкірих письменників.

У своїй праці про духовні витoki поезії Сенгора Р. Жуані пише, цитуючи в свою чергу Л. В. Тома і Р. Люно („Релігії Чорної Африки”), що „африканська цивілізація бере свої витoki від Слова <...>. Мовлення – не тільки засіб спілкування, але і прояв сильної істоти, зародження життєвих сил і принцип їхньої пов’язаності” [8, с. 27]. Цей нюанс також пояснює, що мотивація Сенгора була мотивацією надзвичайно сильної особистості.

Отримавши класичну філологічну освіту і викладаючи французам французьку мову, Леопольд Сенгор, без сумніву, міг дотримуватися усіх канонів європейської мови, але через дуалізм своєї природи та світосприйняття (чорний / білий) він писав вірші, побудовані за африканськими нормами, хоча і чужомовними словами. Одна з найвідоміших його поезій, „Чорна жінка”, що свого часу ввійшла майже у всі збірки, видані на пострадянських теренах, досить яскраво ілюструє поєднання африканської ритміки із класичним французьким синтаксисом:

Femme nue, femme obscure
Fruit mûr à la chair ferme, sombres extases du vin noir,
bouche qui fais lyrique ma bouche
Savane aux horizons purs, savane qui frémis aux caresses ferventes du
Vent d'Est

Tamtam sculpté, tamtam tendu qui gronde sous les doigts du vainqueur
Ta voix grave de contralto est le chant spirituel de l' Aimée [12]

Оголена жінка, незбагненна жінка
Стиглий наливний фрукт, несамовитість чорного вина,
Губи, що запалюють мої губи.

Савана на чистому горизонті, савана, що тремтить від гарячих
пестоців Східного Вітру.

Тамтам різьблений, тамтам натягнутий, що гуркоче під пальцями
переможця

Твій низький голос – це духовна пісня Коханця (переклад наш. – І.С.).

Звернімо увагу на важливий культурно-естетичний аспект. Французька освіта та мас-медіа залишили свій відбиток: місцеві мови виявилися занадто насиченими французькими запозиченнями (це

явище є логічним у колонізаційному процесі). Іншомовні запозичення сьогодні складають високий відсоток від усього лексичного запасу мови-субстрату, отож виокремлення чистої мови стає кропітким та штучним. Сенгор на таке не спромагається. Крім того, однією з основних причин було його захоплення французькою мовою, як мовою гуманізму, її зорієнтованістю на людину та індивідуалізм. Проте прихильники панафриканізму, до яких належав і Леопольд Сенгор, постійно докоряли білій расі за її егоїстичність, на відміну від африканської звички до колективізму, що знайшло свій прояв і в мистецтві. М.Я. Корнеєв це підкреслює як *специфічну рису африканського мистецтва*: „Сенгор не заперечує індивідуального мистецтва письменника, поета, але вважає, що для дотехнічної негро-африканської цивілізації найхарактернішою була усна народна творчість. Сенгор ставить питання ширше, розрізняючи два типи представників мистецтва в найширшому розумінні слова: професіонали (гріюти, скульптори, ковалі і т.п.) та народ (анонімний натовп, який співає, танцює, ліпить, малює)” [2, с. 268].

Слід зауважити, що створенню постколоніальної літератури африканських націй заважає відсутність єдиного алфавіту і, як наслідок, писемності. Парадоксально, але ще сьогодні багато так званих „алфавітів племені” відомі тільки їх авторам або близьким їм людям: на початку ХХІ ст. в Африці, за винятком латинського і арабського письма, вживається ще ефіопське, тіфінаг, нко, ваї, баса, а також дуже обмежено коптське [4]. Арабізація Північної Африки в галузі писемності виявилася дещо фрагментарною, адже літературна арабська мова була доступною тільки для вибраних кіл, бідні люди не могли собі дозволити віддати дітей в ісламську школу. Крім того, літературна арабська мова відрізняється від розмовних варіантів, поширених по країнах Магрибу. Звісно, за таких умов у середині минулого століття у країнах Північної Африки більшість місцевого населення володіла скоріше латинською писемністю, ніж арабською. „Французька мова – це моє вигнання” [9], – сказав якимось поет Малек Хаддад, який так само, як і решта франкомовних магрибінських письменників, усвідомлював свою культурну маргінальність, звинувачуючи колоніальний режим у своєму відчуженні від національних витоків.

Зауважимо парадоксальний факт: саме французька мова згуртувала магрибінських письменників у період боротьби за деколонізацію, після якої розпочалася активна „арабізація” населення, що доходила аж до відкритого гноблення франкофонів. Відтак, у своєрідному підпіллі наприкінці 80-х років у північноафриканській літературі опинилася саме французька мова. Але на той самий час, зокрема, через арабізацію Франції, припадає і розширення меж франкомовних африканських літератур та їх включення в європейський контекст. Здебільшого це стосується літератури так званих борів, саме таким словом називають французьких арабів. Відтоді „порубіжна” (термін С. Прожогіної) література виходить на світову арену. Подібне

відбувалося й у Західній Африці, література якої була і залишається іншомовною по відношенню до національного коріння. Самі ж африканські письменники вважають цей феномен „історично неминучим, хоча і тимчасовим” [3, с. 3], в рамках формування націй і національних мов цього мультикультурного локусу. Політика європейської освіти, як уже згадувалося, була досить активною, але „еволює” не вважали себе європейцями і, захопившись концепцією негритуду, африканські письменники прагнули якнайповніше продемонструвати свій зв'язок зі звичаями і традиціями Чорного континенту.

Європейські мови у літературному контексті африканців були певною мірою збалансовані надлишком африканізмів, специфікою об'єкта зображення: вони змальовували саме африканську, а не європейську дійсність, що в умовах емансипації стало своєрідним фактором згуртування інтелігенції: „Постає питання, як виразити нашу автентичність культурних метисів, людей ХХ століття. В цей час, коли через тоталізацію і соціалізацію створюється Всеосяжна Цивілізація, ми запитуємо, як нам скористатися цим дивовижним інструментом, знайденим серед уламків колоніального режиму. Інструментом, яким є французька мова” [13]. Серед французьких дослідників літератури, як і серед самих письменників, досить перспективна тема „*quête identitaire*”, яку ми можемо трактувати як пошуки себе або свого місця в житті. Так, у дослідженні „Африка на Сені” О. Казенав справедливо зазначає, що деякі письменники „припиняють існування свого *я* як поняття *інший*”, що вказує також на певні ідеологічні маркери, якими просякнута дискурс про африканців у Франції [7, с. 63]. Випадки „транскультурації” виявляють себе саме через гібридність мови.

Проте буде хибним намагатися все пояснити через політико-ідеологічну природу цього питання. Адже варто було би пам'ятати той факт, що африканська писемна література ще досить нова, що вона може швидше розвиватися за досвідом чужої мови. Схожим є приклад самої французької літератури, що протягом свого розвитку була тісно пов'язана з історичними подіями, народом Франції, а також філософією та іншими видами мистецтва. Найперші прояви цієї літератури, як відомо, відносяться до Середньовіччя (тодішня Франція не мала єдиної мови, було кілька мов і безліч діалектів, кожний письменник використовував свій правопис і граматику). Мистецтво слова всієї Європи в цілому створювалося за латинськими канонами, і лише згодом стало розвиватися самостійно, набувши статусу однієї з найбагатших літератур світу.

Існує багато причин вважати, що література країн Африки (французькі знавці дали їй назву „африканські літератури”), має всі шанси сягнути міжнародного значення на ґрунті власних мов, проте для цього їй потрібний тривалий час національного становлення, формування єдиної системи власної писемності, збереження свого унікального світобачення. Сенгор відчував неминучість цього процесу. Згадуючи резонансну Дакарську конференцію 1937-го р. у Сенегалі,

писав: „Натовп *еволое*, білих і чорних, юрмився у великій залі Торгової Палати Дакару. Від мене чекали звеличування греко-римської чи принаймні французької культури. Перед приголомшеним генерал-губернатором я висунув звинувачення асиміляції і став підносити Негритюд, проповідуючи „повернення до витоків”: до негро-африканських мов. Це був скандальний успіх, по суті, більше серед африканців, ніж серед європейців. „Відтепер, коли він вивчив латину і грецьку мови, – шепотіла аудиторія, – він хоче повернути нас до волоф” [13].

Неможливо переписати історію, але її можна переосмислити. Уроки минулого фактично вчать, що чужемовність відіграє неабияку роль у процесі національної єдності і самоствердження. Не завжди негативну роль, проте це явище не може бути довічним. Для науки важливо відстежувати еволюцію цієї іншомовності, вміти спрогнозувати, чи будуть національні африканські літератури зрештою включені у світовий культурологічний процес, або залишаться на другорядній позиції у контексті „цивілізованої” європейської літератури.

1. *Каюмов С.* Разоблаченная Африка [Электронный ресурс] / Станислав Каюмов. – Режим доступа : http://www.africa.travel.ru/Kayumov/ka_s_00.htm
2. *Корнеев М.Я.* Метафизика, эстетика и компаративистика Леопольда Седара Сенгора / М.Я. Корнеев // Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – № 11. – С. 256-277.
3. *Никифорова И.Д.* О национальной специфике Западноафриканских литератур / Ирина Дмитриевна Никифорова. – М. : Наука, 1970. – 136 с.
4. Оригинальные национальные письменности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.garshin.ru/linguistics/scripts/original.html>.
5. *Прожогина С.В.* Трудности литературного „пограниччя” : „разлом”, „рубеж” или „неизбежность перехода”? / Светлана Викторовна Прожогина // Азия и Африка сегодня. – 2006. – № 12. – С. 49-55.
6. *Штилвелд В.* Негритюд – объективности ради... Черный расизм?! [Электронный ресурс] / Веле Штилвелд. – Режим доступа : <http://h.ua/story/47473/>.
7. *Albert, Christiane.* Cazenave Odile, Afrique sur Seine. Une nouvelle génération de romanciers africains à Paris / Christiane Albert // Etudes littéraires africaines. – 2007 – № 14. – P.62-64.
8. *Jouanny, Robert.* Dimensions spirituelles de la poésie de Léopold Sédar Senghor / Jouanny Robert // Poésie et spiritualité en France depuis 1950. Spiritualité chrétienne. Spiritualité athée. – Metz : Editions Klincksieck, 1988. – P. 21-33.
9. Littérature Algérienne [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dzlit.free.fr/>.
10. *Moura, Jean-Marc.* Etudes postcoloniales, études de l'exotisme européen. L'autre et l'ailleurs des lettres européennes / Moura Jean-Marc // La recherche en

- littérature générale et comparée en France. – Presses Universitaires de Valenciennes, 2007. – P. 313-324.
11. *Samoyault, Tiphaine*. La notion de littérature mondiale / Samoyault Tiphaine // La recherche en littérature générale et comparée en France. – Presses Universitaires de Valenciennes, 2007. – P. 291-300.
  12. *Sankharé O.* „Femme noire”. De l’amour dans l’œuvre de Léopold Sédar Senghor. [Електронний ресурс] / Oumar Sankharé. – Режим доступу : <http://ethiopiennes.refer.sn/spip.php?article1199>.
  13. *Senghor L.* Le français, langue de culture [Електронний ресурс] / Senghor Léopold Sédar. – Режим доступу: <http://www.esprit.presse.fr/archive/review/article.php?code=32919>.

Annotation

L'article analyse les raisons possibles du phénomène du français en tant que langue étrangère chez l'écrivain sénégalais Léopold Sédar Senghor. Son exemple illustre à un certain degré le développement de la littérature francophone, l'héritière du colonialisme. Il s'agit de l'influence de la langue sur les perspectives du développement de la littérature dans des espaces multiculturels.

Mots-clés: *la littérature coloniale, les littératures africaines, Léopold Sédar Senghor, évolué, francophone, la langue étrangère, l'identité, l'individualité, le collectivisme, l'assimilation, le dualisme.*

Summary

The article treats the possible reasons of French as foreign language in works by Léopold Sédar Senghor, a Senegalese writer. His example somewhat illustrates the development of the francophone literature as a successor of the colonialism. It concerns the influence of dominant language on prospects of development of the literature on the multicultural spaces.

Key words: colonial literature, African literature, Léopold Sédar Senghor, évolué, francophone / French-speaking, foreign language, identity, individuality, collectivism, assimilation, dualism.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2009